

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття розглядає процесуальні положення засад кримінального процесу, згідно з новим КПК України. Надається теоретичні положення дії засад під час досудового розслідування та судового провадження. Надаються елементи удосконалення засад під час практичної їх реалізації на стадіях кримінального процесу.

Ключові слова: засади, принципи, слідчий, прокурор, слідчий суддя.

Вступ. Новий КПК України прийнятий 13 квітня 2012 року встановив новий систематизований збір правових норм, у взаємозв'язку та змістовній єдності щодо регулювання кримінального судочинства, його стадій, етапів, інститутів у разі забезпечення нормативно-правового регулювання досудового розслідування та судового провадження. У КПК складена нова система, процедура, процесуальний порядок кримінального провадження, яка має своїм призначенням захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Чітко визначений порядок кримінального переслідування, який спрямований на забезпечення покарання у разі доведення вини. У той же час встановлено недоторканість особи від незаконного та безпідставного обвинувачення, не обгрунтованого обмеження прав і свобод.

Побудовані засади кримінального процесу, які розкривають зміст змагальності сторін під час досудового розслідування та судового провадження. Теоретичні положення засад кримінального процесу у сучасній теорії кримінально-процесуального права розглядалися як принципи процесу. Нове визначення засад надає більш широке положень процесу, його побудови на підставі не тільки принципів, але визначається спрямованість процедури регулювання правовідносин. Які виникають під час досудового та судового провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення принципів процесу були предметом розгляду з боку низки вчених. Неможливо надати перелік вчених, хто не розглядав теоретичні положення принципів у кримінальному процесі. Однак, найбільш суттєвий внесок у теорію принципів процесу внесли Т. Н. Добровольська, Ю. М. Грошевой, В. М. Савицький, М. С. Строгович, І. М. Тирічев, О. Г. Янковська та ін.

У сучасній юридичній літературі під принципами права розуміють керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Л. С. Явич, вивчаючи проблему принципів права, відмічав, що це такі начала, відправні ідеї його (*тобто права* - прим. авт.) буття, які втілюють найважливіші закономірності та устої даної суспільно-економічної формації, є одно порядковими із сутністю права та становлять його головний зміст, характеризуються універсальністю, найбільшою імперативністю та загальною значимістю [14, с. 11].

До розгляду даного питання звертався С. С. Алексєєв, який вказував на принципи права як на вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст, його основи, закріплені у ньому закономірності суспільного життя [1, с. 102]. Дещо схоже визначення принципам права дає О. Ф. Скакун, М. А. Маркуш, які зазначають, що «принципи права – об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів» [7, с. 72].

У розглянутих дефініціях підкреслюється основоположний характер принципів права, їх достатньо широке трактування та двояке розуміння їхньої сутності. Подібне неоднозначне розуміння принципів права можна пояснити тим, що з одного боку вони втілюють в собі закономірності права, а з іншого – являють собою найбільш загальні норми, що діють у всій сфері правового регулювання та розповсюджуються на всі суб'єкти. Принципи права є з'єднувальною ланкою між основними закономірностями розвитку і функціонування суспільства та правової системи, адже саме завдяки їм система адаптується до інтересів та потреб людини і суспільства.

Цілком закономірним є те, що для комплексного дослідження принципів кримінального процесу необхідно розкрити їх поняття та зміст.

У науці кримінального процесу існують різні визначення поняття принципів, але частіш за все вивчалися вони фрагментарно, наприклад, у контексті дослідження інших, більш загальних, питань чи при вивченні змісту окремих процесуальних принципів.

Суттєвий вклад у розробку поняття принципів кримінального процесу вніс М. С. Строгович, який відмічав, що під ними слід розуміти найголовніші та визначні правові положення, на яких будуються кримінальний процес та які характеризують процес як дійовий засіб боротьби проти злочинних посягань на державу та правопорядок [11, с. 124].

Ця точка зору беззаперечно заслуговує уваги, однак вона не знімала потреби у більш глибокому вивченні та ґрунтовному визначенні поняття принципів кримінального процесу, а тому це питання залишається актуальним і нині.

Т. Н. Добровольська визначила принципи кримінального судочинства як обумовлені суспільним і державним устроєм, а також закріплені законодавством основні вихідні положення, що окреслюють сутність організації та діяльності державних органів з порушення, розслідування, розгляду та вирішення кримінальних справ [4, с. 16]. І хоча її визначення принципів кримінального процесу було найповнішим на той час, воно не відображало всіх суттєвих ознак, що характеризують останні, та змін, які відбулися в суспільному житті держави пізніше.

Так, на думку В. А. Іванова принципи – це такі положення, які також визначають реальність прав особи у кримінальному процесі [5, с. 45]

Пізніше до вивчення принципів кримінального процесу звертався Я. О. Мотовіловкер. Він писав, що ними є закріплені у законі вихідні положення, які визначають основні начала діяльності органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, права та обов'язки учасників усього кримінального судочинства та втілюють його соціальну сутність та політичну спрямованість, його найбільш суттєві властивості та риси [9, с. 22]. Таке визначення якісно відрізнялось від наданих раніше та стало важливим кроком у процесі формулювання уніфікованого терміну «принципи кримінального процесу».

Ю. І. Стецовський дав характеристику принципам кримінального судочинства у найбільш загальному вигляді, а саме як основних правових положень, втілених у законі керівних ідей, які виражають зміст, направленість та найбільш типові методи кримінального судочинства [10, с. 10].

Після здобуття Україною незалежності вітчизняні вчені, розвиваючи правову науку, також зробили спробу визначити поняття принципів кримінального процесу, виділяючи ознаки, що їх характеризують.

М. М. Михесенко говорить про принципи, як про закріплені в законі й панівні в державі політичні й правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [8, с. 102].

В. М. Тертишник, визначаючи поняття принципів кримінального процесу, окрім названих вище ознак говорить також про ще одну – вони створюють систему гарантій встановлення істини, забезпечення верховенства права та справедливості правосуддя [12, с. 184].

А. В. Кочура, О. О. Мохонько, досліджуючи поняття принципів кримінального процесу, розглядали декілька підходів у їх обґрунтуванні. По-перше, групування всіх визначень принципів у три концептуальні підходи: правовий, практичний та інтегративний (комплексний). По-друге, розкриття змісту цього поняття у вузькому та широкому значенні. Згідно з їх висновками правовий підхід пізнання категорії «принципи кримінального процесу» надає змогу визначити їх як проекцію загально правових принципів на відносини, що регулюються кримінально-процесуальним правом. Практичний підхід розглядає принципи як основні правила кримінально-процесуальної діяльності. І третій, інтегративний підхід, синтезує положення названих підходів і визначає їх як принципи кримінально-процесуальної діяльності, опосередковані правовими нормами [6, с. 34].

Невирішені частини проблеми. Вузке розуміння принципів кримінального процесу ототожнює їх лише із принципами правосуддя через те, що вони найбільш повною мірою реалізуються на центральній стадії процесу – судовому розгляді справи. Широка концепція розуміння говорить про те, що принципи кримінального процесу виражають його сутність і зміст, характеризують найважливіші його властивості та якісні риси, предмет і метод правового регулювання, пронизують усі стадії кримінального процесу, визначаючи його

найбільш істотні риси. Проведення такого детального аналізу надало можливість зробити висновок про те, що всі основні ознаки, які виділяються дослідниками у змісті поняття принципів кримінального процесу, можна відобразити у одному універсальному визначенні.

На думку автора, принципи кримінального процесу – це закріплені в законі основоположні, фундаментальні, керівні положення, засади, що визначають тип, сутність і природу кримінального процесу, носять обов'язковий характер, встановлюють зміст і направленість діяльності суб'єктів кримінального процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, конкретизуючись у нормах спеціального характеру, забезпечують гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та забезпечення справедливості правосуддя, засади, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування вироку та інших прийнятих за таких умов рішень у справі.

Також досить цікавим є підхід до понятійної природи принципів кримінального процесу у О. В. Гриненко, Г. К. Кожевникова та С. Ф. Шуміліна, які у спільній монографії при визначенні принципів підкреслюють їх охоронний та регулятивний вплив по відношенню до кримінально-процесуальних норм, таким чином акцентуючи увагу на наявності функціональних ознак у принципів кримінального процесу.

Вони встановлюють ознаки принципів. Перша ознака - це нормативний характер принципів кримінального процесу. Підкреслюючи саме цю ознаку, І. В. Тирічев писав «...нормативність – найважливіша властивість принципів, невід'ємна від природи кримінального процесу як особливого роду правової діяльності» [13, с. 6]. Ця позиція є найбільш правильною, хоча слід зазначити, що в науці кримінального процесу з цього приводу висловлюються й інші думки. А.С. Александров говорить про те, що властивість нормативності має перехідне, а не сутнісне значення для принципів кримінального процесу. Обґрунтовуючи свою точку зору, автор вказує, що відсутність даної ознаки не позбавляє ту чи іншу ідею властивостей принципу, якщо вона є частиною світової правової культури [2, с.165-166].

Дійсно, слід погодитись, що принцип тісно пов'язаний з правовою культурою та є частиною загальної правової системи. Однак розглядати принцип як певну ідею та просто переносити таке загальне його розуміння у площину кримінального процесу є не зовсім вірним через специфіку кримінально-процесуальної діяльності, яка повинна здійснюватись у відповідності до обов'язкових, законодавчо закріплених та конкретних правових вимог. Окрім того, положення, що не закріплені в законі, не можуть регулювати суспільні відносини у сфері кримінального судочинства, а отже, не можуть втілювати суттєві властивості кримінального процесу.

З нормативністю принципів пов'язана також інша важлива ознака – це спосіб їх матеріалізації у праві. Загальновідомо, що розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права - так зване текстуальне закріплення, а також виведення принципів права із змісту нормативно-правових актів, тобто змістовне закріплення. Дана ознака є суттєвою для принципів кримінального процесу, але спосіб їх нормативного втілення не зменшує того значення, яке вони мають для всього кримінального процесу.

Наприклад, якщо звернутися до принципу диспозитивності то слід зауважити, що свобода сторін у наданні доказів і доведенні перед судом їх переконливості є основною складовою принципу диспозитивності. Однак свобода сторін, яка встановлена цим принципом, стосується також і розпорядження іншими правами, закріпленими у низці інших норм. До таких прав слід віднести: свободу у заявленні клопотань, свободу у заявленні відводів, свободу виступу у судових дебатах, свободу оскарження процесуальних рішень суду, свободу оскарження рішень органів та посадових осіб, що ведуть кримінальний процес.

Висновок полягає в тому, що подібне викладення змісту принципів процесу викликає не лише неоднозначність у їх тлумаченні, а й порушення у їх застосуванні. Практиці відомо багато випадків не виконання вимог принципів через їх неправильне трактування, які призвели до порушення прав осіб, скасування прийнятих рішень тощо. А тому, щоб уникнути подібних негативних наслідків при використанні положень принципів кримінального процесу, вони потребують відповідного прямого текстуального закріплення в окремих нормах кримінально-процесуального закону і, звісно, без дублювання змісту один одного (обов'язковою властивістю принципів кримінального процесу є також не дублювання змісту один одного, адже існування протилежної ситуації виключає необхідність в існуванні таких принципів, зміст

яких повторюють інші принципи). У зв'язку з цим дослідження проблеми процесуальних принципів набуває особливого не лише теоретичного, а й практичного значення.

Література:

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : Норма. 2001. – 752 с.
2. Александров С. А. Разрешение гражданского иска в уголовном процессе / С. А. Александров. – Горький : Горьковская ВШ МВД СССР, 1978. – 121 с.
3. Грошевой Ю. М. Нове у кримінально- процесуальному законодавстві України / Ю. М. Грошевой, Т. М. Мірошніченко. – Х. : Основа. 2002. – 110 с.
4. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса / Т. Н. Добровольская. – М. : Юрид. лит., 1971. – 138 с.
5. Иванов В. А. Дознание в советском уголовном процессе / В. А. Иванов. – Л. : ЛГУ, 1966. – 120 с.
6. Кочура А. В. Принципы кримінального процесу / А. В. Кочура. – Х. : ХНУВС. 2011. – 180 с.
7. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України / М. А. Маркуш. – Х. : Спд Вапнярчук. 2007. – 208 с.
8. Міхеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубінський. – К. : Наукова думка, 1997. – 410 с.
9. Мотовиловкер Я. О. О принципе объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса / Я. О. Мотовиловкер. – Ярославль : Ярославский ун-т, 1978. – 165 с.
10. Стецовский Ю. И. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – Ю. И. Стецовский, А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 200 с.
11. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / М. С. Строгович. – М. : Юрид. лит., 1984. – 167 с.
12. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Дніпр. державний ун-т внутрішніх справ, 2002. – 350 с.
13. Тыричев И. В. Принципы советского уголовного процесса / И. В. Тыричев. – М. : Юрид. лит., 1983. – 160 с.
14. Явич Л. С. Сущность права / Л. С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1985. – 160 с.

Ю. Ю. Бражник

ОСНОВЫ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье рассматриваются процессуальные положения механизма реализации принципов процесса в соответствии с новым построением УПК Украины на основе состязательности сторон. Рассматриваются элементы дальнейшего совершенствования принципов на стадии досудебного расследования и судебного производства.

Ключевые слова: положения уголовного процесса, принципы, следователь, прокурор, следственный судья.

Y. Bragnik

PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCES REALIZATION

The article examines judicial positions of principles of criminal process, according to new KPK of Ukraine. Given theoretical positions of action of principles during pre-trial investigation and judicial realization. The elements of improvement of principles are given during their practical realization on the stages of criminal process.

Keywords: principles, principles, investigator, public prosecutor, inquisitional judge

Надійшла до редакції 24. 02. 2013 р.